

Terugblik op onrecht in Abu Ghraib

Philip Gourevitch & Errol Morris
**Standaardprocedure gevolgd - een oorlogs-
 verhaal**

Amsterdam: De Bezige Bij, 2008, 334
 blz.; 19,90 euro; ISBN 978-90-234-2849-7

Abu Ghraib was al ten tijde van Saddam Hoessein de grootste en meest beruchte gevangenis van Irak, maar is in het Westen vooral het symbool geworden van het morele failliet van de oorlog in Irak en de Amerikaanse *war on terror*. Terwijl de Amerikaanse regering zich bij gebrek aan massavernietigingswapens genoodzaakt zag de oorlog te verkopen als een bevrijding van het Irakese volk en het begin van een Arabische lente die zich als een olievlek over het Midden-Oosten zou verspreiden, sloegen de in de Abu Ghraib-gevangenis gemaakte foto's overal in als een bom. Naakte gevangenen, seksuele vernederingen en mensonterende omstandigheden: met ontzetting nam de wereld in april 2004 kennis van de manier waarop de Verenigde Staten in Irak met hun gevangenen omgingen. Het verhaal van Abu Ghraib was echter misschien nooit in zijn volle omvang aan ons bekend geworden, als de folteringen en vernederingen niet waren vastgelegd door de betrokken Amerikaanse soldaten zelf. En het verhaal was misschien minder schokkend voor ons geweest, als die zelfde soldaten niet regelmatig zelf op de foto's opdoken: lachend om een menselijke piramide op een koude vloer, wijzend naar de genitaliën van een naakte man met een zak over zijn hoofd, of poserend bij het gezwollen lijk van een overleden gevangene.

Hebben wij hier te maken met een aantal gevaarlijke gekken of een stel sadistische psychopaten? Nee, zeggen Errol Morris en Philip Gourevitch op basis van hun interviews met de belangrijkste betrokkenen tussen oktober 2005 en november 2007. Het waren stuk voor stuk 'verontrustend normale', jonge mensen, afkomstig uit Maryland of Utah, die brieven stuurden naar het thuisfront en die smachtend de dagen aftelden tot het volgende verlov. Maar ergens, in de gekte van Abu Ghraib, lijken ze hun realiteitszin, hun normbesef, hun menselijkheid te zijn verloren. Gigantische overbevolking in deze gevangenis en structurele onderbezetting van het personeel leidden tot een extreem hoge werkdruk en toenemende angst en frustratie onder de bewakers. Huilpartijen en woedeaanvallen wisselden elkaar in hoog tempo af. Niemand werd aangesproken op grensoverschrijdend gedrag; de fatsoensnormen binnen de groep werden, vooral onder druk van een paar oudgedienden, steeds verder verlegd. En terwijl de gevangenis bijna dagelijks met mortieren werd bestookt en bermbommen en zelfmoordaanslagen meer en meer Amerikaanse slachtoffers eisten, nam de druk op het gevangenispersoneel om bruikbare *human intelligence* te verschaffen steeds verder toe. De lijst met toegestane verhoortechnieken werd langer en langer, terwijl men zich in Washington in allerlei juridische bochten wrong om verscheidene internationale verdragen en conventies buiten toepassing te verklaren. Daarmee is het boek, waarin overigens geen enkele van de beroemde foto's is opgenomen, vooral een aanklacht aan het adres van de

Amerikaanse regering onder president George W. Bush (2001-2009). Het werd immers al vrij snel na '9/11' duidelijk dat zij zich niet langer gebonden achtte aan welke internationale norm of regel dan ook. Op 16 september 2001 zei vice-president Dick Cheney in een interview: 'Als je in staat wilt zijn alles te achterhalen wat je moet achterhalen om dit soort activiteiten te voorkomen, zul je een paar buitengewoon onsmakelijke types op je loonlijst hebben moeten staan. [...] Ik ben ervan overtuigd dat we dat kunnen. En dat we succes zullen hebben. Maar we moeten er wel voor zorgen dat we onze inlichtingendiensten dan niet aan handen en voeten hebben gebonden als het erop aankomt dat zij in hun missie slagen.' Nu zaten er misschien allerlei commandostructuren en bestuurslagen tussen (en de boodschap was netjes verpakt in ingewikkelde beleidsstukken en 'geweldsinstructies'), maar het is uiteindelijk deze overtuiging die aan de basis lag van het drama in Abu Ghraib en Guantánamo Bay.

Met de verkiezing van Barack Obama tot president lijken de Verenigde Staten eindelijk een nieuwe weg te zijn ingeslagen, maar zijn voorganger heeft een lange schaduw geworpen over de wereldreputatie van de Verenigde Staten als supermogendheid en als leider van de vrije wereld. Gelukkig heeft een aantal mensen zich wel voor de folteringen en vernederingen in Abu Ghraib in rechte moeten verantwoorden. Een aantal manschappen en onderofficieren is inderdaad door de krijgsraad veroordeeld, met straffen variërend van een (voorwaardelijke) gevangenisstraf tot degradatie en/of oneervol ontslag. Maar, niet één militair boven de rang van sergeant

kreeg gevangenisstraf. Niemand is aangeklaagd op basis van de Conventies van Genève, bijvoorbeeld vanwege het feit dat gevangenen naakt werden vastgeketend of vanwege het gericht schieten op weerloze gevangenen. En niemand is aangeklaagd voor het

onder erbarmelijke omstandigheden en zonder enige vorm van proces vasthouden van duizenden onschuldige mensen, tussen de muren van Saddams Abu Ghraib-complex.

Maarten Barends

Mr M.G. Barends is als jurist werkzaam voor de Verenigde Naties.

Een filosoof op zoek naar geweld

Hans Achterhuis:

Met alle geweld. Een filosofische zoektocht.

Rotterdam: Uitg. Lemniscaat b.v., 2008; 794 blz.; 44,95 euro; ISBN: 978-90-477-0127-

Met alle geweld is het verslag van de zoektocht van Hans Achterhuis naar de bronnen van geweld. In 792 pagina's documenteert hij zijn wedervaren. Het is een reis waarbij de lezer als reisgenoot er getuige van is hoe deze erudiete auteur in talloze hoeken en gaten, zowel van wetenschappelijke als literaire aard, zijn te duiden object op het spoor komt. Sprekend met zichzelf, vergelijkend met eigen vroegere opvattingen, puttend uit een arsenaal van mogelijke verklaringen en beschrijvingen, legt de schrijver een enorme afstand af om uiteindelijk te concluderen dat 'alleen als we leren leven met geweld, we ook kunnen leren dat geweld te domesticeren'. Het door Achterhuis als 'glibberig' aangeduide begrip geweld wordt gedefinieerd als 'het min of meer intentioneel toebrengen of dreigen toe te brengen van schade aan mensen of voorwerpen'. De gekozen gewelddefinitie heeft als gevolg van het intentioneel aspect een (te) grote beperking. Belangrijke niet-intentionele bronnen van geweld blijven bewust buiten beschouwing. Alhoewel, ook

Achterhuis blijkt zich van het begrip 'structureel geweld' in zijn analyses te moeten bedienen. En een typologie van geweld, bijvoorbeeld naar niveau, oorzaak en intensiteit, had, volgend op de geweldsdefinitie, niet mistaan. Maar kennelijk lieten de door Achterhuis geraadpleegde auteurs op dit punt verstek gaan.

De zoektocht van Achterhuis leidt tot diverse geweldsbronnen en de terecht overtuiging dat monocausale verklaringen niet alleen onjuist zijn, maar ook een bijdrage tot geweld kunnen zijn. Zes bronnen van geweld, die de auteur in hun samenhang belicht, zijn het doel/middelen-denken, mimetische begeerte, de spanning tussen moraal en politiek, de 'dierlijke' natuur van de mens, de strijd om erkenning en het wij/zij-denken. Bij het uitwerken van de genoemde onderdelen van zijn vraagstelling – 'Welke perspectieven om het geweld te begrijpen kunnen we onderscheiden, welke gezichten ervan tekenen zich af, welke bronnen en oorsprongen ervan kunnen we lokaliseren?' – staan een of meer filosofen centraal. Veelvuldig komt hierbij ook de visie van zijn voornaamste inspiratiebron, Hannah Arendt, aan bod. Denkers, variërend van Girard, Niebuhr, Kant, Von Clausewitz, Schmitt, Fanon, Sartre, Honderich, Lorentz, Hobbes en talloze anderen worden gepresenteerd met hun geweldsrelevante opvattingen en uitspraken. Achterhuis weegt en

wikt ze, aanvaardt of verwerpt ze. Zijn beschouwingen en analyses worden ondersteund door de verwijzing naar zowel actualiteiten en gebeurtenissen uit het verleden, alsook naar romanfiguren, die de gegeven argumentatie verduidelijken en illustreren. Tolstoj en Coetzee zijn in dezen belangrijke toeleverende auteurs. De personages in romans blijken voor hem even bruikbaar als analyse- en illustratiemateriaal als wetenschappelijke theorieën over geweld.

Mede in het kader van een afrekening met de jonge Achterhuis worden begrippen als 'utopisme' en 'maakbaarheid van samenlevingen', alsmede 'geweldloosheid' op hun relatie met feitelijk geweld onderzocht en positief bevonden.

De vele voorbeelden en vooral verwijzingen naar actuele gebeurtenissen, situaties en omstandigheden verhogen de leesbaarheid en illustreren de (politieke) relevantie van zijn boek. Zo komen onder meer 'Afghanistan', terrorisme, humanitaire operaties, islamitisch fundamentalisme en dierenbevridders ter sprake. Ter illustratie enkele opvattingen van Achterhuis over de actualiteit. Afghanistan is een land dat zeventien maal ter sprake komt, zulks mede in het kader van Achterbergs kritische visie op 'humanitaire interventie'. Afghanistan, stelt hij, 'roept veel vragen over een rechtvaardige oorlog op'. Met Helderling is hij het erover eens

dat Afghanistan nooit een land is geweest, slechts een verzameling elkaar beoorlopende volkeren en stammen. De kwestie van ethiek en oorlog acht Achterhuis hier ook een relevant vraagstuk, 'waar Nederlanders immers samenwerken met Amerikanen en in een Navo-strijdmacht die steeds meer als een bezettingsmacht ervaren wordt'. De echte buitenwereld van Uruzgan lijkt er ook heel anders uit te zien dan de fictieve, op de premissen van de humanitaire interventie gebaseerde wereld van de Nederlandse politici, zo constateert hij, en hij wijst daarbij ook op de 'wederopstanding van de krijgsheren'. 'Dat er padvinderachtig opbouwwerk zou kunnen plaats vinden in een regio die 's nachts volgens de eigen bestuurders grotendeels door de Taliban wordt gecontroleerd, was nobel bedacht maar volstrekt ongeloofwaardig'. 'Vanaf de eerste dag was Uruzgan een vechtmiszie', schrijft Achterhuis, 'maar de morele argumentatie eromheen bleef desondanks de overhand houden. Het probleem is dat militaire doelen tegenwoordig van humanitaire aard heten te zijn!' In het kader van de vele doden, de *collateral damage*, mag 'de pretentie van de Nederlanders de hearts and minds van de bevolking te gaan winnen een lachertje heten, als het niet zo intriest was'. Maar kennelijk beseft men dat niet. 'Onze in privéverhoudingen geïnternaliseerde moraal werkt kennelijk als een blinde vlek die ons net als de apartheidsaanhangers in het verleden, het zicht op de politieke werkelijkheid ontnemt'. Hoewel de zes eerder genoemde bronnen van geweld voor enige systematiek zorgen, zullen snelle lezers het boek al gauw rommelig vinden, dit ondanks de 55 hoofdstukken, een epiloog en 314 tussenkopjes. Achterhuis heeft tijdens zijn zoektocht, zoals bij veel zoeken het geval zal zijn, meermalen dezelfde plek bezocht. Hij

is geen moralist, maar hij waarschuwt wel. Zijn waarschuwingen voor het gewelddadig aspect van utopieën komen plausibel over. Maar zijn benadrukken van onze dierlijke erfenis in 'de menselijke natuur' zal ook nu nog veel sociale wetenschapslieden tegen de haren instrijken, zij het deels ten onrechte. De grenzen tussen filosofie en andere wetenschappen, zoals psychologie en ethologie, weet hij niet vast te houden. Experimenten, theorieën en veronderstellingen uit andere wetenschappen blijken, ook voor Achterhuis, soms onvermijdelijk en noodzakelijk voor zijn analyse en betoog. Minstens is het merkwaardig dat in de zo'n 1.500 vermeldingen tellende index het woord 'polemologie' of 'peace research' niet voorkomt. Wel wordt de Europese vader van de polemologie, Johan Galtung, genoemd in verband met zijn structurele-geweldsdefinitie, maar zijn geweldstypologie en of structurele-agressietheorie blijven ongenoemd.

Uit de huidige conflictstudies had ook de filosoof Achterhuis een en ander kunnen ontleen dat zijn filosofische zoektocht in elk geval een stuk had vereenvoudigd en zijn beschouwing dichter bij de wetenschappelijke waarheid van het moment had gebracht. Door zich tot filosofische en literaire bronnen te willen beperken, heeft Achterhuis bij voorbaat die weg afgesneden. Wel heeft hij, puttend uit filosofische en literaire teksten, een ruif vol met geweldsrelevante opvattingen voor de lezer klaar gezet. Het is een tot eten en tot herkauwen uitnodigende kost voor eenieder die in geweld geïnteresseerd is. Misschien had het boek meer over minder kunnen zijn, maar dat is een oordeel vanuit de leunstoel van de recensent. Het geweld in de mensmaatschappij is niet uit te bannen, zo blijkt uit *Met alle geweld*, het is wel te beheersen en op een zo laag mogelijk

niveau te houden. Hoe dat moet en of ook daar een filosofische doordenking op kan worden losgelaten, is geen vraag maar stof voor een ander boek van Achterhuis of wie zich daartoe geroepen voelt.

Leon Wecke

Dr Leon Wecke is verbonden aan het Centrum voor Conflict Analyse en –Management (CICAM) van de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Oorsprong en ontwikkeling van ideeën van Clausewitz

Hew Stracha

Vom Kriege van Clausewitz, Een biografie (vertaald uit het Engels door Aris van Braam).

Amsterdam: Mets en Schilt/Roeselare: Roularta Books, 2009; 177 + 24 blz.; 18,=euro; ISBN: 978-90-5330-660-4

Carl von Clausewitz (1780-1831) spreidde in zijn vele geschriften over oorlog een indrukwekkende rijkdom aan ideeën ten toon. Ten dele kwam dat omdat zijn denken werd doordrenkt met zijn ervaringen als Pruisisch generaal, waarbij vooral de nederlaag tegen Napoleon grote gevolgen had voor zijn politieke opvattingen. Clausewitz liet zich in zijn dialectische methode daarnaast sterk inspireren door de Duitse filosofie. Zo beschouwde hij in zijn bekendste boek, *Vom Kriege*, de oorlog achtereenvolgens 1 als duel, waarin reciprociteit tot ongeremde escalatie zou leiden; 2 als sociaal verschijnsel, waarin de chaos (frictie) dermate groot was, dat deze zich liet vergelijken met een kansspel; en 3 als instrument, waarvan juist op beheerste wijze in de buitenlandse

politiek gebruik kon worden gemaakt door regeringen van staten.

Clausewitz is hierdoor met recht een klassieker, zo niet *de* klassieker in het denken over oorlog: ideeën die al niet bij hem zijn aan te treffen, zijn schaars. Hiertegenover staat dat Clausewitz' werken zich niet voor ondubbelzinnige interpretatie lenen. Hij spreekt zichzelf soms zelfs tegen. Ook hebben bepaalde politieke stromingen, zoals het nazisme en het leninisme, selectief ideeën geplukt uit zijn gedachtengoed.

Om de ideeën van Clausewitz in hun volle breedte recht te doen heeft Hew Strachan, hoogleraar krijgsgeschiedenis aan de Universiteit van Oxford, deze buitengewoon nuttige biografie geschreven. Strachan stelt zich ten doel 'inzicht te krijgen in de oorsprong van de ideeën van Clausewitz, hun ontwikkeling en de verschillende vormen waarin zij in zijn belangrijkste werk tot uiting komen'. Pas daarna is het mogelijk te begrijpen hoe hij zelf over oorlog dacht, in tegenstelling tot hoe anderen die gedachten hebben geïnterpreteerd (blz. 29). Hiertoe plaatst hij de ideeën van Clausewitz in de context van zijn eigen tijd en maakt hij zo goed mo-

gelijk duidelijk hoe de geschriften van Clausewitz in de tijd samenhangen. Hoewel over Clausewitz heel veel goede boeken (en ook enkele slechte) geschreven zijn, kan Strachans beknopte leidraad als een uiterst welkome aanvulling worden beschouwd. Hij toont aan dat het niet aangaat Clausewitz in een bepaald hokje te stoppen. 'Elke generatie heeft Clausewitz op zijn eigen manier gelezen, vaak selectief, maar niet noodzakelijk op de verkeerde manier.' (blz. 30). Met zoveel ideeënrijkdom zal dat nog wel even zo blijven, al kan het door Strachan gegeven overzicht uitstekend als gids dienen. Hierdoor wordt de kans dat de lezer in Clausewitz' teksten verdwaalt, aanzienlijk geringer.

Jan Geert Siccama

Prof. dr. J.G. Siccama is bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de veiligheidsproblematiek aan de Universiteit Utrecht en aan de Nederlandse Defensie Academie (NLDA). Zijn te zamen met H.W. Houweling geschreven dissertatie *Studies of War* handelt voor een aanzienlijk deel over het werk van Clausewitz.